

کارکرد تربیتی ولایت پذیری از امام رضا (علیه السلام)

زهرا خواجه^۱

چکیده

مسئله ولایت و ولایت‌پذیری در منظومه فکری و تربیتی اسلام، به‌ویژه در مکتب اهل‌بیت (علیهم‌السلام) جایگاه ویژه‌ای دارد. در این میان، سیره عملی امام رضا (علیه‌السلام) می‌تواند الگویی جامع برای تربیت دینی و اجتماعی مبتنی بر ولایت‌پذیری ارائه دهد. مقاله حاضر با محوریت بررسی کارکرد تربیتی ولایت‌پذیری از منظر امام رضا (علیه‌السلام) به نگارش درآمده است. سؤال اصلی پژوهش آن است که: ولایت‌پذیری از امام رضا (علیه‌السلام) چه کارکردهای تربیتی دارد؟ این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ولایت‌پذیری در سیره امام رضا (علیه‌السلام) دارای آثار تربیتی فراوانی همچون تقویت روحیه عبودیت، تعمیق ایمان، رشد عقلانیت دینی، تقویت هویت شیعی، و پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی است.

واژگان کلیدی: ولایت‌پذیری، امام رضا (علیه‌السلام)، تربیت اسلامی، کارکرد تربیتی.

^۱. طلبه سطح دو، قم، مدرسه کریمه اهل بیت (علیهم‌السلام).

مقدمه

در آموزه‌های اسلامی، تربیت دینی و اخلاقی انسان‌ها همواره بر محور شناخت و تبعیت از اولیای الهی قرار دارد. در این راستا، مسئله ولایت و به‌ویژه ولایت اهل بیت (علیهم‌السلام) نقشی محوری در شکل‌دهی به نظام تربیتی اسلام ایفا می‌کند. امام رضا (علیه‌السلام)، هشتمین پیشوای شیعه، در دوره‌ای حساس از تاریخ اسلام به تبیین و ترویج فرهنگ ولایت پرداختند و با سیره و رفتار خود نمونه‌ای عملی از ولایت‌مداری و تربیت ولایی ارائه نمودند.

ضرورت تحقیق حاضر از آنجا ناشی می‌شود که جامعه معاصر بیش از هر زمان نیازمند الگوهای تربیتی مبتنی بر آموزه‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) به‌ویژه در حوزه ولایت‌پذیری است؛ الگویی که بتواند نسل جوان را با هویت دینی و مسئولیت اجتماعی آشنا سازد. طبق مبانی اسلامی حقیقت انسان به وسیله ولایت‌پذیری، پیوندی تام با ذات اقدس الهی برقرار می‌کند. از این رو مطالعه درباره ولایت و امامت سابقه‌ای طولانی به قدمت اصول اعتقادی در اندیشه اسلامی دارد.

از جمله پژوهش‌ها و مطالعاتی که در زمینه جایگاه ولایت‌پذیری به نگارش درآمده است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. مقاله‌ی «بررسی پیامدهای فکری - اجتماعی و سیاسی حضور امام رضا علیه‌السلام در ایران»، نویسنده: محمدحسین ماکوئی ابرند آبادی، دانشگاه تهران دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۹۲ ه.ش.

(نویسنده در این تحقیق به آثار و برکات فکری، سیاسی و اجتماعی حضور امام رضا (علیه‌السلام) در ایران پرداخته و از جمله یافته‌های این پژوهش آن است که، پذیرش ولایت امام رضا (علیه‌السلام) باعث شناخت مردم از جایگاه امامت و در نتیجه افزایش تربیت شیعیان و گسترش اندیشه شیعی در ایران گشته است. همچنین نویسنده به مواردی هم چون تأمین اغناء منابع دینی و علمی و روش‌مندی مناظرات علمی و... در ایران را برکت سیاسی و اجتماعی حضور آن حضرت در ایران می‌داند.

۲. مقاله‌ی «تحلیل مقام ولایت امام از منظر امام هشتم (علیه‌السلام)، نویسنده: ایرج قبادیان، دانشگاه قم دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۹۴ ه.ش. (در پژوهش حاضر نویسنده به بیان جایگاه و شأن مقام ولایت در اندیشه اسلامی از نگاه امام رضا (علیه‌السلام) پرداخته و امام را راهی مهم در وصل به کمال مطلق دانسته است).

۳. مقاله‌ی «نقش ولایت‌پذیری اهل بیت (علیهم‌السلام) در امنیت فردی و تحلیل روان شناختی آن؛ نویسنده: محمد زارعی توپخانه. (در این پژوهش به یک جنبه از کارایی‌های

ولایت‌پذیری در تعالی انسان پرداخته شده است. نویسندگان امنیت و آسیب‌ناپذیری فرد را چه به لحاظ زندگی دنیوی و چه به لحاظ زندگی خروی، در پرتو ولایت اهل بیت (علیهم‌السلام) محقق و قطعی دانسته است.

۴. مقاله‌ی «جایگاه هدایتی امام رضا (علیه‌السلام) در برون رفت از بحران‌های اعتقادی؛ نویسنده: نجمه رشیدی کیا، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۹۱ ه.ش. (یافته‌های پژوهش حاضر از این قرار است که با توجه به موقعیت و فضای امامت امام رضا (علیه‌السلام) در آن عصر از جمله حضور زن‌داده و ... بحث‌های اعتقادی همچون توحید به شدت مطرح بود، از این روی حضور امام در تربیت و هدایت شیعیان، امری مهم بوده و مطالعه این تعاملات و اثرپذیری شیعیان از آن امام و دوام اسلام درجهایی مهم از ولایت و سرپرستی امام را نمایانگر بوده است).

۵. مقاله‌ی «عوامل تربیتی - آموزشی ولایت‌پذیری از منظر قرآن کریم؛ نویسنده: علی یوسفی. (پژوهش حاضر به صورت کلی ولایت‌پذیری را امری مهم به لحاظ، معرفت و تعالی انسان معرفی کرده است. و از نتایج تحقیق حاضر این است که تربیت و سرپرستی جامعه و افراد آن در گرو امام و ولایت وی بوده و افراد زیر پرچم ولایت تعالی عالی را آموزش خواهند دید).

تحقیق پیشرو با عنوان «کارکرد تربیتی ولایت‌پذیری امام رضا علیه‌السلام» در صدد آن است به طور ویژه کارکرد و آثار پذیرش ولایت امام رضا (علیه‌السلام) را به لحاظ تربیت بینشی و گرایشی مورد بررسی قرار دهد. لذا سؤال اصلی تحقیق عبارت است از: ولایت‌پذیری از امام رضا (علیه‌السلام) چه کارکردهای تربیتی دارد؟ برای پاسخ به این سؤال، سؤالات فرعی ذکر می‌شود:

۱. منظور از ولایت‌پذیری در سیره امام رضا (علیه‌السلام) چیست؟
 ۲. چه ابعاد و شاخص‌هایی از ولایت‌پذیری در سیره آن حضرت دیده می‌شود؟
 ۳. آثار تربیتی ولایت‌پذیری از آن حضرت در زندگی فردی و اجتماعی چیست؟
- این مقاله درصدد است تا با واکاوی آموزه‌های رضوی، نقش کلیدی ولایت‌پذیری را در نظام تربیتی اسلامی مورد بازخوانی قرار دهد.

۱. مفهوم‌شناسی

در ابتدای امر لازم است مفاهیم مرتبط در این مقاله بررسی شود.

۱-۱. تربیت

تربیت واژه‌ای است عربی که در لغت‌نامه‌های مختلف معانی گوناگونی برای آن ذکر شده است. این واژه در اصل از ماده «ربا» به معنای زاد و نما گرفته شده است.^۱ و در معانی زیادت، زیاده و رشد بیان می‌شود.^۲ به دیگر سخن، تربیت به معنای زیاده، نما و علو است.^۳ حاصل اینکه تربیت در این معنا، تورم همراه با زیادت است، بدین معنا که شیء در خودش متورم شده و بدان وسیله برای او فضل و زیاده حاصل شده است.^۴ و در اصطلاح عبارت است از؛ برانگیختن موجبات رشد و شکوفایی تمامی استعدادها و قابلیت‌های انسان به منظور رسیدن به کمال مطلوب است.^۵

شهید مطهری در معنای تربیت چنین می‌نویسد: «منظور از تربیت، پرورش دادن است؛ یعنی استعدادهای درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن می‌باشد.^۶ براین اساس؛ تربیت همان کشف استعدادهای طبیعی و شکوفا ساختن آن معنا شده است.^۷

۱-۲. ولایت‌پذیری

لغت‌نامه، برای معنای واژه ولایت استعمالات بسیاری بیان کرده است که مهم‌ترین آن‌ها؛ دوست، اختیار، قرب است.^۸ از نظر لغت‌شناسان؛ معنای لغوی ولایت، حاصل شدن دو چیز یا بیشتر از یک جنس و بدون اینکه چیزی از غیر آن جنس باشد اطلاق شده است. این لفظ به طور استعاره و مجاز در قربی استعمال شده است که آن قرب از جهات دوستی و اعتقاد حاصل می‌شود.^۹ براین اساس؛ ولایت عبارت است از؛ یک نحوه قربی که باعث نوع خاصی از تصرف و

۱. طریحی، مجمع البحرین، ج ۲، ص ۱۳۸.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۰۵.

۳. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۸۳.

۴. مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن کریم، ج ۴، ص ۳۵.

۵. بهشتی، مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، ص ۳۵.

۶. مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۵۶.

۷. گروه نویسندگان، فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۱۶۸.

۸. فراهیدی، العین، ج ۸، ص ۳۶۰.

۹. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم، ص ۸۸۵.

مالکیت باشد. در این صورت لازمه‌ی این قرب این است که برای ولی قربی باشد که برای غیر او نیست. لذا هر چه از شئون زندگی مولی علیه که قابل واگذاری است، تنها ولی می‌تواند آن را عهده‌دار باشد.^۱

اما مقصود از ولایت‌پذیری؛ اعم از اعتقاد است.^۲ به دیگر سخن، منظور از ولایت‌پذیری، محبت صرف نسبت به اهل بیت (علیهم‌السلام) نیست؛ بلکه پذیرش سرپرستی ایشان و اطاعت از دستورات آن بزرگواران است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...» ای اهل ایمان از خدا اطاعت کنید و نیز از پیامبر و صاحبان امر خودتان که امامان از اهل بیت‌اند و چون پیامبر دارای مقام عصمت می‌باشند اطاعت کنید.^۳ اهل بیت نیز که در ردیف پیامبر هستند و از آنجا که رسول و ولی الامر یکی هستند؛ لذا از این آیه چنین برداشت می‌شود که طاعت هر دو اطاعت خداوند متعال است.^۴

بر این اساس کسی که از اهل بیت (علیهم‌السلام) اطاعت کند از خداوند اطاعت کرده و کسی که از آن‌ها سرپیچی کند، از خداوند سرپیچی کرده است.^۵ با این سخن، منظور از ولایت‌پذیری اهل بیت (علیهم‌السلام)، پذیرش همه جانبه ولی در شناخت عواطف و رفتار است که متضمن تصرف، تدبیر و مالکیت انسان کامل است.^۶

۲. جایگاه ولایت‌پذیری امام رضا (علیه‌السلام)

بر پایه‌ی مفهوم ولایت‌پذیری اهل بیت (علیهم‌السلام)، اهل بیت (علیهم‌السلام)، به عنوان ابواب معرفت الهی و راه رسیدن به لقاء الله هستند و همین ویژگی در آن‌ها، جایگاه پذیرش ولایت اهل بیت (علیهم‌السلام) را بیان می‌کند؛ چرا که آنان با آشنایی معارف الهی و براساس آموزه های اسلامی می‌توانند خداوند جهان را به مردم معرفی و آنان را در جهت هدایت توحیدی آمر باشند. در زیارت جامعه‌ی کبیره در این باره چنین بیان شده است: «بِمُؤَالَاتِكُمْ عَلَّمَنَا اللَّهُ

مَعَالِمَ دِينِنَا؛ به ولایت شما، خداوند، معارف دینمان را به ما آموخت.»^۷

۱. طباطبائی، تفسیرالمیزان، ج ۶، ص ۱۳.

۲. مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، نشریه معرفت، ج ۱۹۱، ص ۳.

۳. نساء: آیه ۵۹.

۴. دستغیب، ولایت، ص ۱۲۷.

۵. ابن بابویه، امالی، ص ۴۷۶.

۶. مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، نشریه معرفت، ج ۱۹۱، ص ۳.

۷. مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۳۲، ح ۴.

پیروی از چنین ولایتی دارای حد و مرز باشد و از قانونی که پیامبران و ائمه وضع کردند اطاعت کند. و کسی که اینگونه باشد تربیت یافته در مسیر قبول ولایت است.

امام رضا (علیه السلام) به عنوان یک مرجع مهمّ در زمینه قانون گذاری و عدالت اجتماعی شناخته می شود که سخنان ایشان نشان از توجّه به حقوق جامعه به خصوص؛ ستمدیدگان و افراد ضعیف جامعه است. به عنوان نمونه «روزی امام رضا (علیه السلام) به همراه سلیمان جعفری وارد منزلی شدند و مردی رنگین پوست را دیدند که در بنایی بخشی از منزل به سایرین کمک می کرد، امام از خدمتکاران منزل سؤال فرمودند که این فرد کیست؟ آن ها در پاسخ عرضه داشتند مردی است که در کارها به ما کمک می کند و مزدش را می دهیم. امام فرمودند آیا مزد او را طی کرده اید؟ آن ها گفتند مرد قانعی است هرچه بدهیم رضایت می دهد. امام به شدت خشمگین شدند و فرمودند بارها شما را از اینکه کسی را بدون تعیین مزد به کار بگیرید نهی کرده ام.»^۱

براساس این حدیث که از امام نقل شده است، کسی که ولایت امام را قبول داشته باشد، به تبع آن قانون گذار نیز باید باشد و اگر اینگونه باشد با پذیرش قانون که در اثر ولایت پذیری ایجاد شده است تربیت یافته و به سعادت خواهد رسید.

^۱. کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۲۸۸.

نتیجه گیری

پاسخ به سؤال اصلی پژوهش نشان داد که ولایت پذیری از امام رضا (علیه السلام) دارای کارکردهای تربیتی متعددی است که در سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی قابل شناسایی است. در پاسخ به سؤال فرعی نخست، مشخص شد که ولایت پذیری در سیره رضوی تنها به پذیرش نظری ولایت محدود نمی شود، بلکه ناظر به تعهد عملی، تبعیت در عمل، و حضور فعال در صحنه های اجتماعی است.

در پاسخ به سؤال دوم، ابعاد ولایت پذیری در سه حوزه اصلی قابل استخراج است: بعد معرفتی (شناخت امام و جایگاه ولایت)، بعد عاطفی (محبت، مودت و پیروی قلبی)، و بعد عملی (اطاعت و پیروی در عمل). و در پاسخ به سؤال سوم، آثار تربیتی ولایت پذیری شامل تقویت ایمان، رشد عقلانیت دینی، تقویت هویت دینی و ولایی، توسعه حس مسئولیت اجتماعی و ارتقای اخلاق فردی و اجتماعی برشمرده شد.

نتیجه کلی آن است که سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) به عنوان الگویی جامع در عرصه ولایت پذیری، قابلیت ارائه نظام تربیتی جامعی را دارد که می تواند در برنامه ریزی های فرهنگی و آموزشی جامعه امروز مورد بهره برداری قرار گیرد.

فهرست منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، *امالی*، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶.
۲. *عیون اخبار الرضا*، قم - جمکران، کتاب جمکران، ۱۳۹۳.
۳. *من لا يحضره الفقيه*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳.
۴. *امالی*، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶.
۵. ابن فارس، احمد بن فارس، *معجم مقاییس اللغة*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۶۳.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت - لبنان، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸.
۷. بهشتی، محمد، *مبانی تربیت از دیدگاه قرآن*، قم، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۳۸۷.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم، دارالحديث، ۱۳۸۳.
۹. جعفریان، رسول، *تاریخ تشیع در ایران*، تهران، نشر علم، ۱۳۸۷.
۱۰. دستغیب، عبدالحسین، *ولایت*، تهران، انتشارات ناس، ۱۳۶۳.
۱۱. دهخدا، علی اکبر، *لغت نامه*، تهران، روزنه، ۱۳۷۳.
۱۲. ذوعلم، علی، *تجربه کارآمدی حکومت ولایی*، تهران، اندیشه اسلامی، ۱۳۸۸.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات الفاظ قرآن کریم*، بیروت، دارالعلم، ۱۴۱۲.
۱۴. شمشیری، بابک، *تعلیم و تربیت از منظر عشق و عرفان*، تهران، کتابخانه طهوری، ۱۳۸۵.
۱۵. طباطبائی، محمدحسین، *تفسیر المیزان*، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۷۴.
۱۶. طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرين*، قم، مرکز چاپ و نشر، ۱۴۱۴.
۱۷. طوسی، محمد بن حسن، *تهذیب الحکام*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
۱۸. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العین*، قم، هجرت، ۱۳۶۷.
۱۹. قمی، عباس، *مفاتیح الجنان*، مترجم: موسوی دامغانی، تهران، الهادی، ۱۳۹۰.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳.
۲۱. گروه نویسندگان، *فلسفه تعلیم و تربیت*، قم، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.

۲۲. مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، بیروت - لبنان، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳.
۲۳.، *تهذیب الاخبار*، مصحح: حسین اشکوری، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (رحمه الله علیه)، ۱۳۶۵.
۲۴. مصباح یزدی، محمد تقی، *انسان سازی در قرآن*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، ۱۳۸۸.
۲۵. مصطفوی، حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن کریم*، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵.
۲۶. مطهری، مرتضی، *تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۶۷.
۲۷. مطهری، مرتضی، *ولاءها و ولایتها*، تهران، صدرا، ۱۴۰۲.
۲۸. موسوی خمینی، روح الله، *آداب الصلاه*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمه الله علیه)، ۱۴۱۹.
۲۹. مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، *نشریه معرفت*، قم، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، ۱۳۷۰.

مقالات

۱. جواد حسینی، «ده ویژگی اخلاقی و کاربردی در سیره امام رضا (علیه السلام)»، ماهنامه مبلغان، ش ۲۶۵، ۱۴۰۰.
۲. حسین شیدائیان، «ولایت ولایت مداری از دیدگاه امام و رهبری»، حصون، ش ۱۵، ۱۳۸۷.
۳. خراسانی، راضیه سادات، «ولایت پذیری و چگونگی تأثیر آن بر سلامت روان»، معرفت، ش ۲۷۵، ۱۳۹۹.
۴. رضانی و همکاران، «تحلیل تأثیر قدرت ولایت پذیری در جامعه از منظر قرآن کریم و نهج البلاغه»، مجله قرآن و طب، ج ۸، ش ۱، ۱۳۹۲.
۵. سیره امام رضا (علیه السلام) پیام آور ولایت مداری است: ۱۳۹۸/۸/۷.
۶. محمد سبحانی نیا، «راه و رسم زندگی؛ مسئولیت پذیری»، مجله معارف اسلامی، ش ۷۶، ۱۳۸۸.
۷. محمد رضا جواهری، «دیدگاه امام رضا (علیه السلام) درباره حقوق اهل بیت و وظایف مردم در قبال امامان»، فصلنامه فرهنگ رضوی، ش ۱، ۱۳۹۲.
۸. محمود مهدی پور، «امام رضا (علیه السلام) و اتحاد اسلامی»، مبلغان، ش ۱۰۰، ۱۳۸۶.

۹. موسی کاظم زاده، «آثار حضور و برکات امام رضا (علیه السلام) بر تحولات فرهنگی ایران»،
Tabriz-۱۳۹۱/۶/۵، ۲۷۰۲۸.
۱۰. هاشمی و همکاران، «کارکردهای تربیتی مودت اهل بیت (علیهم السلام)»، فصلنامه علمی
تربیت اسلامی، ش ۳۷، ۱۴۰۰.
۱۱. یوسفی و همکاران، «عوامل تربیتی - آموزشی ولایت پذیری از منظر قرآن کریم»، توسعه
آموزشی جندی شاپور، ش ۸، ۱۳۹۶.